

Іваночок О. І.

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НОВИХ УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО ЦИВІЛЬНИХ КОДЕКСІВ ТА ВІДПОВІДНИХ МІЖНАРОДНИХ НОРМ

Ця стаття написана за результатами магістерської роботи, прийнятої у листопаді 2001 р. на факультеті правознавства Вестфальського Вільгельмз-Університету у Мюнстері. У даній статті досліджується сучасний стан розвитку правового регулювання відповідальності за порушення зобов'язань на основі порівняльного аналізу відповідних положень нових цивільних кодексів України та Німеччини, а також міжнародних норм, що містяться у Віденській конвенції про контракти міжнародного продажу товарів та в Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. Під поняттям «відповідальність за порушення зобов'язань» у цій статті розуміється вся сукупність правових наслідків порушення зобов'язань.

Такий випадковий збіг є дуже цікавим з точки зору порівняльного правознавства — Україна і Німеччина майже одночасно займаються реформуванням свого цивільного законодавства. Правда, цей процес у Німеччині, на відміну від нашої країни, торкається лише однієї галузі — зобов'язального права, а змінений Цивільний кодекс почав діяти вже з 1 січня 2002 р.

Цей факт одночасної зміни законодавства і є чудовою нагодою для дослідження сучасного розвитку правового регулювання відповідальності за порушення зобов'язань. У нових українському та німецькому цивільних кодексах закріплені різні законодавчі конструкції складу такого правопорушення та його наслідків. Питання щодо притягнення боржника до цивільної відповідальності, щодо звільнення його від такої відповідальності, а також можливі права кредитора і доля початкових договірних зобов'язань сторін урегульовані українським та німецьким

законодавцем по-різному. Тому центральним завданням порівняльного аналізу, що буде проведено в даній статті, є встановлення того, яка з двох регулятивних систем є практичнішою та зрозумілішою і пропонує належні рішення в конкретних випадках.

На сьогодні паралельно до законодавств окремих країн існують декілька важливих міжнародних документів, що створюють загальну правову основу транснаціонального торговельного обігу. До таких, зокрема, належать: Конвенція Об'єднаних Націй про контракти міжнародного продажу товарів, прийнята у Відні 1980 р., та Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, підготовлені у Римі 1994 р. Віденська конвенція є об'єктивним правом, її норми вступають у дію в кожному практичному випадку автоматично при виконанні певних об'єктивних умов [1, с. 25]. Принципи ж, у свою чергу, є приватними правилами, що діють лише за

домовленістю сторін конкретного договору [2, с. 46—47]. Обидва міжнародні документи мають на меті створення загальних для всіх країн норм транснаціонального комерційного обігу, що є невід'ємною умовою глобалізації економіки. З іншого боку, вони являють собою останні досягнення міжнародного правового розвитку. Названі причини пояснюють, чому сучасний законодавець при створенні нових нормативних документів у даній галузі права повинен брати до уваги правові моделі, що містяться у названих міжнародних актах. Встановлення того, яким чином було використано наявний міжнародний досвід при створенні нових німецьких та українських норм, також є завданням даного порівняльного аналізу.

Українська та німецька моделі правового регулювання порушення зобов'язань побудовані на основі єдиного складу правопорушення, який є загальною підставою для настання відповідних правових наслідків. Цим складом охоплюються всі можливі види порушення зобов'язальних відносин. У новому українському ЦК такий склад називається «порушення зобов'язання», а в німецькому — «порушення обов'язку». Незважаючи на невелику термінологічну розбіжність, суть цих двох понять однакова. Терміни означають кожне відхилення наданого виконання від умов, передбачених змістом зобов'язання. Як Україна, так і Німеччина перейняли існуючу на міжнародному рівні модель «невиконання» (breach of contract), що, у свою чергу, походить з договірного права англосаксонської правової* системи [3, с. 29; 4, с. 73]. При цьому обидві країни застосовують для опису такого правопорушення термінологію «порушення договору» Віденської конвенції.

Такий спосіб закріплення єдиного загального складу порушення зобов'язання дає змогу створити закриту, безперервну систему правового регулювання [5, с. 188], що має також потенціал для подальшого розвитку, тому що для нових, ще не відомих видів порушення зобов'язань завжди є готова всеохоплююча законодавча формула.

Для притягнення боржника до цивільної відповідальності, а також для настання інших правових наслідків порушення зобов'язань новий український ЦК передбачає наявність вини (ст. 651). Проте можливість зміни або розірвання договору у разі істотного його порушення однією із сторін не залежить, очевидно, від вини порушника (ст. 701). Це правило та поняття істотного порушення договору є повністю перейнятими з Віденської конвенції (ст. 49 літ. а та ст. 64 літ. а) [6]. Різниця полягає лише в тому, що Конвенцією можливість зміни договору як пра-

вовий наслідок такого істотного порушення не передбачена.

Німецький Цивільний кодекс, у свою чергу, встановлює необхідність вини боржника лише для покладення на нього обов'язку відшкодування збитків та особливих наслідків у випадку прострочення боржника (наприклад: сплата відсотків за прострочення, посилення відповідальності боржника). Для настання інших правових наслідків (односторонньої відмови від зобов'язання, припинення початкових обов'язків сторін при неможливості виконання) наявність вини боржника не є необхідною.

Віденська конвенція і Принципи УНІДРУА передбачають взагалі гарантійну відповідальність боржника, тобто настання правових наслідків залежить від об'єктивного складу порушення зобов'язання, без прийняття до уваги наявності вини. За таких діаметральних систематичних протиріч національні та міжнародні регулятивні моделі приходять до схожих кінцевих результатів. Це відбувається завдяки закріпленому на національному рівні принципу, відповідно до якого відсутність своєї вини доводить сам правопорушник [3, с. 237].

Як загальні правові наслідки порушення зобов'язань в міжнародному та німецькому праві розрізняють, на відміну від України, лише відшкодування боржником збитків та односторонню відмову від зобов'язання. Сплата неустойки не так поширена в Німеччині і не передбачена загальними нормами щодо відповідальності за порушення зобов'язань. А що стосується такого наслідку, як зміна умов зобов'язання (ст. 647-1, 701 нового українського ЦК), то це взагалі є справою автономії сторін такого зобов'язання — лише вони наділені правом за двосторонньою згодою змінювати його умови.

Вимагати відшкодування своїх збитків кредитор вправі за українським та однаковим чином за міжнародним правом при будь-якому порушенні зобов'язання незалежно від його ваги, часу тривання або ж здійснюваного ним впливу на саме зобов'язання. Достатнім є лише, що зобов'язання у строк, зазначений в ньому, не є виконаним або ж є неналежно виконаним (ст. 648 нового українського ЦК, ст. 74 Віденської конвенції, ст. 7.4.4 Принципів УНІДРУА).

На відміну від викладеного вище, у німецькому законодавстві передбачені диференційовані підстави для відшкодування просто збитків, для сплати відсотків за прострочення та для відшкодування збитків за невиконання в цілому [4, с. 74]. Наприклад, для того, щоб кредитор отримав право вимагати відшкодування збитків за невиконання при будь-якому порушенні боржником зобов'язання, він повинен встановити

боржнику належний додатковий строк для виконання. Якщо ж у цей строк заборговане виконання належним чином не буде здійснено, то кредитор вправі вимагати від боржника відшкодування збитків за невиконання всього зобов'язання [7, с. 137–141].

Позитивною стороною німецького підходу є те, що додатковий строк становить формальну і легку для перевірки підставу для притягнення до відшкодування збитків за невиконання. Негативною ж стороною є надана встановленням такого строку можливість навіть при невеликому порушенні зобов'язання вимагати відшкодування збитків за невиконання всього зобов'язання цілком.

Взагалі ж за допомогою німецької моделі з диференційованими умовами для відшкодування різних видів збитків встановлюються конкретні та чіткі вимоги для окремих груп споріднених випадків, завдяки чому краще враховується специфіка обставин кожної окремої ситуації. Проте, як наслідок, постають проблеми з розмежуванням таких груп. Українська ж модель, без встановлення диференційованих умов, є простішою та зрозумілішою. Проте вона створює для судді досить великий простір для прийняття рішення на власний розсуд в кожному конкретному випадку.

Що ж стосується наступного правового наслідку порушення зобов'язань — односторонньої відмови від зобов'язання, Віденська конвенція встановлює таке право кредитора у випадку істотного порушення договору (ст. 49 літ. а, 64 літ. а) або при повному невиконанні навіть у встановлений додатковий строк (ст. 49 літ. б, 64 І літ. б). Принципами УНІДРУА таку можливість встановлено лише при істотному невиконанні (ст. 7.3.1).

За німецьким ЦК критерієм можливості односторонньої відмови є так само, як і для відшкодування збитків за невиконання, безрезультатне закінчення встановленого додаткового строку. При цьому наявність вини боржника не вимагається [7, с. 183–187].

У результаті право на односторонню відмову за міжнародними нормами є більш обмеженим, ніж за німецьким ЦК [4, с. 77]. З іншого боку, поняття істотності порушення, що використовується у міжнародних документах, потребує конкретизації та деякої формалізації, щоб зробити його придатним для практичного застосування.

Як уже було сказано вище, в українському ЦК передбачено теж можливість розірвання або зміни умов договору при вчиненні однією із сторін істотного порушення договору (ст. 701). Цікавим є те, що ця норма розташована у частині кодексу, яка присвячена регулюванню договорів.

Тобто її дія поширюється лише на договірні зобов'язання. Всі інші види зобов'язань (наприклад, односторонні угоди) під дію цієї статті не підпадають, тобто не існує жодної можливості для сторони такого зобов'язання розірвати його при істотному порушенні іншої сторони. Таке право надане ст. 661 нового ЦК лише кредитору, для якого виконання зобов'язання в результаті прострочення боржника втратило інтерес. А ст. 649 нового ЦК передбачає можливість закріплення у договорі або законі права односторонньої відмови від зобов'язання при повному або частковому його порушенні однією стороною.

Взагалі, в порівнянні з міжнародним та німецьким правом, можливість односторонньої відмови від зобов'язання за українським цивільним законодавством є не виправдано обмеженою. Ця ситуація могла б поліпшитись, якби норма ст. 701 нового ЦК про істотне порушення була перенесена до глави 49, присвяченої правовим наслідкам порушення зобов'язань у цілому.

Ще кілька слів про переддоговірну відповідальність. У ст. 2.15 Принципів УНІДРУА передбачено обов'язок під час переговорів дотримуватись принципів добросовісності та чесних ділових відносин («good faith» і «fair dealing»). Як приклад порушення цього обов'язку названо свавільний розрив переговорів без достатніх на те підстав [8, с. 237].

У німецькому законодавстві переддоговірну відповідальність урегульовано таким чином. Ст. 311 ЦК Німеччини закріплює, що зобов'язальні відносини з особливими правами виникають уже з моменту початку переговорів або встановлення іншого ділового контакту. А особливі права, що є змістом таких відносин, зазначені в ст. 241 ЦК Німеччини. Відповідно до неї кожна сторона зобов'язується бути уважною по відношенню до прав, речей та інтересів іншої сторони [7, с. 162–163]. В результаті цього як порушення зобов'язання в Німеччині розглядаються деякі випадки неправомірного заподіяння однією стороною шкоди майну або особистим немайновим правам іншої сторони. Такі випадки в Україні належать до сфери дії деліктного права. Зазначений спосіб регулювання пояснюється деякими прогалинами німецького деліктного законодавства [4, с. 72]. Тому переддоговірна відповідальність у Німеччині є набагато ширшим поняттям, ніж та, що закріплена міжнародними документами.

У новому українському ЦК існує лише одна норма, присвячена переддоговірним відносинам. Це ст. 684 нового ЦК, що встановлює обов'язок сторони, яка необгрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попе-

реднім договором, відшкодувати іншій стороні збитки, завдані простроченням. Отже, особлива довіра сторін, яка має місце під час переговорів, майже взагалі не захищена українським законодавством. Наприклад, жодного відшкодування не отримує сторона, яка зазнала збитків у випадку свавільного розриву переговорів іншою стороною, що вселила в неї спочатку впевненість у майбутньому укладенні договору.

Тому було б непогано українському законодавцю замислитись над можливостями поліпшення такого правового становища. Як модель для майбутньої норми могло б слугувати положення ст. 2.15 Принципів УНІДРУА, про яке було зазначено вище.

У результаті проведеного в цій статті порівняльного аналізу нового українського та німецького, а також міжнародного правового регулювання відповідальності за порушення зобов'язань можна зробити такі висновки. При створенні нового українського та німецького цивільних кодексів було використано наявний досвід міжнародного правового розвитку в цій галузі. Проте, перейнявши лише деякі його положення, кожна з країн створила свою унікальну націо-

нальну систему правового регулювання відповідальності за порушення зобов'язань.

Німеччина пішла шляхом конкретизації абстрактних норм та диференціації правових наслідків залежно від певних особливостей порушень зобов'язань.

Україна ж обрала шлях введення загальних абстрактних понять, як це властиво міжнародним документам. Завдяки цьому українська модель є простішою за побудовою. Проте її практичне застосування ускладнене через те, що в тексті закону використані поняття (наприклад, «істотність порушення договору»), які потребують ще подальшої конкретизації, а також не проведено чіткого розмежування між такими різновидами порушення зобов'язань, як невиконання та неналежне виконання. В результаті цього є незрозумілим, коли на боржника може бути покладено обов'язок відшкодування збитків/сплати неустойки за невиконання зобов'язання, а коли за його неналежне виконання. Всі ці питання, напевне будуть вирішуватись залежно від обставин кожного окремого випадку, а це означає — на власний розсуд судді, що, очевидно, не є надійною гарантією об'єктивності правосуддя.

1. *Karollus M.* UN-Kaufrecht: Hinweise fuer die Vertragspraxis // Juristische Blaetter.— 1993.— Січень.— С. 23—34.
2. *Huber U.* Das geplante Recht der Leistungsstoerungen // Ernst, Zimmermann. Zivilrechtswissenschaft und Schuldrechtsreform.— Tuebingen, 2001.— С. 31—153.
3. *Ziegler U.* Leistungsstoerungsrecht nach dem UN-Kaufrecht.— Baden-Baden, 1995.
4. *Magnus U.* Der Tatbestand der Pflichtverletzung // Schulze, Schulte-Noelke. Die Schuldrechtsreform von dem Hintergrund des Gemeinschaftsrechts.— Tuebingen, 2001.— С. 67—78.
5. *Anders H.* Der zentrale Haftungsgrund der Pflichtverletzung im Leistungsstoerungsrecht des Entwurfs fuer ein Schuldrechtsmodernisierungsgesetz // ZIP.— 2001.— Травень.— С. 184—189.
6. *Ющик О.* Пропозиція № 322 до проекту Цивільного кодексу України // Порівняльна таблиця до п'ятої книги проекту Цивільного кодексу України, підготовлена до третього читання в Парламенті України 7 вересня 2000 // http://www.rada.gov.ua/osmir/tables/09_2000/TABL0935Kn-5.htm.
7. Entwurf eines Gesetzes zur Modernisierung des Schuldrechts, beschlossen am 09.05.2001, mit der Begrueundung. — BT-Drs. 14/6040. — 14.05.2001 // <http://www.bmj.bund.de/ggv/schuldrecht.pdf>.
8. *Koendgen J.* Die Positivierung der culpa in contrahendo als Frage der Gesetzgebungsmethodik // Schulze, Schulte-Noelke. Die Schuldrechtsreform von dem Hintergrund des Gemeinschaftsrechts.— Tuebingen, 2001.— С. 231—240.

O. I. Ivanochok

THE CURRENT DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION AMENABILITY FOR BREAKING COMMITMENTS: COMPARABLE REVIEW OF NEW UKRAINIAN AND GERMAN CIVIL CODES AND APPROPRIATE RULES OF INTERNATIONAL LAW

The article outlines master's thesis, which was assumed in November 2001 by law department of the University of Muenster. The aim of this article is research the current situation of legal regulation amenability for breaking commitments by comparable review of new Ukrainian and German Civil Codes and rules of international law of the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. The term "amenability for breaking commitments" means all available consequences for breaking commitments in the article.